

ПОЕЗІЯ КАТУЛЛА: РИМСЬКА СПАДКОЄМНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ ПОЕТА

Борбенчук І. М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню поезії Катутла як синтезу римської спадкоємності, що становить поєднання грецьких літературних відкриттів і нововведень римських письменників з інноваційними впровадженнями самого поета. Окреслено суспільно-історичні, мовно-культурні, естетико-філософські чинники, що сприяли написанню поезії та дали змогу глибше зрозуміти ідейно-естетичні та світоглядні пошуки лірика в контексті розвитку римської літератури.

Ключові слова: римська поезія, латинська поетична мова, літературний гурток неотериків.

Borbenchuk I. M. Catullus' Poetry: Roman inheritance and poet's innovations. The article is focused on the study of Catullus' poetry as a synthesis of Roman inheritance, being a combination of Greek literary discoveries and Roman writers' innovations as well as innovative implementations of the poet himself.

A comprehensive analysis of Catullus' works combined with the study of socio-historical, lingual-and-cultural as well as aesthetic-and-philosophical factors that contributed to their writing, makes it possible to advance a deeper understanding of ideological, aesthetic and worldviews search of the lyrical poet within the context of the Roman literature development.

Literary findings and innovations introduced by Catullus comprise the expansion of genres (epithalamia, epillions, epigrams) and sizes, some of which were introduced by the author into the Roman literature for the first time (hexameter, Phalleg poem, elegiac distichous, Sapphic stanza, pure iambic trimeter, great asclepiad's poem, Haliambus) and some of which were restricted in use (spondee, pentameters). The paper outlines the fact that the initiated by Catullus themes of love and of the character's inner world depicted through his/her private life which until then had not been exposed by Roman artists, were of great significance for the Roman literature.

While writing his poetry Catullus followed the traditions of the Latin poetic language of the 1st century BC and at the same time enriched it with his own poetic inventions. The poet's expressive means are quite diverse and, functioning on different language levels, combine lyricism and sarcasm, expressiveness and serenity, national character and high style.

Key words: Roman poetry, the Latin poetic language, Neoteric literary circle.

Постановка проблеми та актуальність її розгляду. Поетичний талант римського поета Катутла (87–54 рр. до н. е.) був визнаний ще за його життя, а поезія стала популярною та знайшла відгуки в серцях стриманих і практичних римлян. Вплив і значення літературних відкриттів Катутла на римську, а в подальшому і європейську літературу є незаперечним. Традиційно вивчення творчого доробку Катутла пов'язують з історією римської літератури, зокрема з діяльністю гуртка неотериків, а також із постаттю патриціанки Клодії, більш відомої як Лесбія, перипетії кохання до якої поет відобразив у своїх поезіях. **Актуальність** дослідження зумовлена увагою літературознавців та лінгвістів до проблем сучасної лінгвокультурології та лінгвокогнітології, на засадах яких художній твір розглядають як уявлення про внутрішній світ людини, що є носієм культури. Контрастивний аналіз творчого спадку Катутла з погляду римської традиції та власне інноваційних тенденцій у поєднанні з факторами, що зумовили написання поезій, відкриває нові перспективи дослідження текстів поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло питань, які порушують науковці щодо окресленої проблеми, є різноаспектним, що й детермінувало основні напрями дослідження творчості Катутла, а саме культурно-історичний (Р. Вестфаль, В. Дюрант,

Б. Нібур), літературознавчий (О. Білецький, М. Гаспаров, Е. Нажотт, Й. Тронський, О. Лосев, Н. Чистякова та Н. Вулих), лінгвістичний (І. Мегела, О. Сучалкін, О. Дерюгін, В. Дуров, Т. Пшеніна, І. Шталь). Вагомий внесок у вивчення творчості Катутла був зроблений німецькими (Г. Глюкліх, Г. Гендріксон, Ф. Гурка, Н. Гольцберг, В. Кроль), італійськими (Е. Касторіна, Й. Гранароло, Р. Лін) та американськими дослідниками (Ф. Кернс, С. Онетті, М. Скіннер, Д. Томсон). Українською мовою поезію Катутла перекладали М. Зеров, Т. Франко, М. Борецький, Ю. Кузьма, А. Содомора, О. Страшенко.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи полягає у визначенні екстра- та інтралінгвістичних чинників формування особливостей мови латинського поетичного тексту на прикладі поезій Катутла. Мета дослідження передбачає реалізацію таких **завдань**:

– охарактеризувати розвиток римської поезії у III–I ст. до н. е. з визначенням історичних постатей та їх відкриттями у римській літературі;

– окреслити корпус жанрово-тематичних і лінгво-стилістичних засобів поезій Катутла;

– розглянути тексти поезій Катутла як єдину функціонально-стилістичну систему, виявити елементи традиції і новаторства їх творення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літературний процес будь-якого народу тісно й нерозривно пов'язаний із суспільно-історичними, мовно-культурними та естетико-філософськими факторами, що склалися в певний історичний період.

Так, у I ст. до н. е. суспільно-історичні чинники, пов'язані з процесом розпаду Римської республіки і політичною нестабільністю, сприяли появі літературних гуртків, що спрямували свою діяльність на розвиток римської літератури та літературної латинської мови.

Серед специфічних мовно-культурних і естетико-філософських чинників слід вказати вплив Греції на всі сфери життя Риму – релігію, право, судово-адміністративний устрій, культуру, філософію, літературу, медицину, побут тощо, який пояснюється раннім розвитком грецької літератури (VIII ст. до н. е.) порівняно з латинською (III ст. до н. е.). Відповідно, коли римська література лише зароджувалась, епоха еллінізму стала етапом занепаду для грецької [2, 295].

У розвитку римської поезії спостерігається поступовість і виваженість. Причиною цього є досить раціональне життя римських громадян, що за природою були воїнами і розсудливими громадянами. Вони не мали відповідних засобів для вираження витонченого кохання, а відповідно й таких геніїв любовної лірики, як Івік, Мімнерм, Анакреонт і Сапфо [4, 20].

В. Дюрант точно відмітив, що латинська мова, як і народ, що нею говорив, була практичною й економічною, по-військовому різкою і короткою. Латина поступалася грецькій в образності, гнучкості, здатності до створення складних слів, та водночас була звучною і прекрасною, її мужня міцність ідеально підходила для створення взірцевих ораторських творів, а її стислість і логічно зв'язана форма зробили латину надійним провідником римського права [1, 83].

Як зазначила І. Шталь, сам факт виникнення лірики разом з такими визнаними жанрами римської поезії, як міфологічний і дидактичний, є свідченням зрушень в суспільній свідомості та потреби в осягненні особистих переживань і розкритті внутрішнього світу індивіда [7, 96].

Уже з III ст. до н. е. римська поезія відзначилася появою нової тематики, з'явився інтерес до внутрішнього світу людини з її почуттями та переживаннями, що знову ж таки сприяло ще більшому захопленню елліністичною культурою, де ця тема уже звучала в поетів різних часів, зокрема й у александрійців: **Феокріта, Лікофрона, Арата, Філіта, Асклепіада, Каллімаха**. Такі творчі засади александрійців, як аполітизм (звуження політичної теми), «ученість» (використання невідомих міфів та натяків, цитування давніх авторів, удосконалення мови), формування малих жанрів у літературі (епіграми, ідилії, епілії), знайшли практичне застосування у римській літературі.

Так, римські поети **Квінт Енній (239–169 рр. до н. е.)** і **Катул (Q. Lutatius Catulus, бл. 150–87 рр. до н. е.)**, використовуючи грецькі зразки, розвивали жанр епіграм. **Валерій Едітій (Valerius Aedituus)** у стилі Сапфо передав стан закоханості, а **Гай Луцилій (Lucilius, 180–102 рр. до н. е.)** свою шістнадцяту книгу ліричних віршів присвятив дівчині Коллірі. **Волкацій Седегіт (Volcacijs Sedegitus)** написав у віршах поему

про поетів (*«Liber de poetis»*), що є своєрідним «каноном поетів».

Часом розквіту римської поезії французький дослідник Е. Нажотт назвав період життя і творчого піднесення **Лукреція (99?–55? рр. до н. е.)**, коли у Римі був створений «цілий легіон віршомазів» [5, 360]. Захоплення елліністичною культурою спонукало до читання, перекладу і пояснення дрібних поем александрійської епохи, а також до створення таких же творів латинською мовою. Наприклад, невідомий широкому читачеві сучасник Цицерона **Свей (Sueius)** був автором ідилій, присвячених розведенню курчат (*«Pulli»*) та приготуванню їжі (*«Moretum»*). Еротичні мотиви звучали у поезіях **Левія (L. Levius, бл. 80 рр. до н. е.)**, **Варрона Атацінського**, у ранніх творах **Марка Брута (85–42 рр. до н. е.)** та **Цезаря (100–44 рр. до н. е.)**.

Суспільно-політичні події I ст. до н. е. вкотре змусили римську літературу звернутися до світогляду та стилістичних норм еллінізму. Поезія нової якості стала невід'ємним елементом і відіграла важливу роль у розвитку римської поезії цього періоду.

Літературний гурток неотериків, що виник у Римі в 50-х рр. I ст. до н. е., об'єднав «золоту молодь» конкретно літературною програмою і спільними ідеями. Найвідомішими серед них були **Валерій Катон, Ліциній Кальв, Квінт Корніфацій, Квінтілій Вар, Фурій Бібакул, Гай Гельвій Цінна, Гай Валерій Катулл, Гортензій Гортал** тощо. Неотерики виступили з літературною програмою, що повторювала принципи александрійців, а саме відмовилися від великих форм, епосу і драми; розробляли малі жанри – епілій, епіграми, елегія. Щоб надати творам рис «ученості», свідомо обирали маловідомі варіанти міфів, наповнювали вірші натяками, прихованими цитатами і запозиченнями з інших авторів. Цитати розглядалися як літературний комплімент, як визнання літературної майстерності та стилю цитованого автора. При виборі міфів неотерики зупинялися на варіантах, де можна було розгорнути патетику на любовну тему або двояко трактувати сюжет.

Найвідомішим неотериком, твори якого збереглися у 116 поезіях, є **Гай Валерій Катулл**. Його творчий метод сукупно з грецькими традиціями та літературними розробками співвітчизників привів до появи якісно нової літератури, що відзначалася сміливістю тематики та вживанням лінгвопоетичних засобів латинської поетичної мови, які сприяли популяризації його творів.

Серед літературних інновацій Катулла можна виділити такі: поет розширив жанрові можливості римської літератури, адже писав епіталами, епілії, епіграми, широко використовував ліричні розміри, деякі з них були вперше вжиті в латинському віршуванні. Завдяки Катуллу в римську літературу увійшли метричні розміри давньогрецької лірики – гекзаметр, елегійний дистих, фалекій вірш, сапфічна строфа, великий асклепідів вірш, чистий ямбічний триметр, галіямб. Поет встановив і обмежив вживання спондея в латинській поезії: перші поети писали ним довільно, але Катулл допускав цей розмір лише для грецьких слів. Незважаючи на те, що латинська мова є досить громіздкою для пентаметра, Катулл все ж спробував відтворити його у своїй

поетії, чим заклав підґрунтя для благозвучного пентаметра Тибулла та Овідія [5, 371].

Серед інновацій Катутла зафіксовано використання фольклорних мотивів: вперше у римській літературі описані весільні обряди та згадуються вірування римлян. Зокрема, у 61 епіграмі на честь весілля патриція Манлія Торквата з Вінією Аврункулеєю поет змалював послідовність весільної церемонії, а саме заклики до бога Гіменея, похвалу нареченій, нареченому та весільному ложу, обряд хлопчиків з факелами, що супроводжують молоду до будинку чоловіка. Автор детально описав такі римські весільні традиції, як виголошення фесценнінських віршів, які мали характер грубих жартувань, перенесення молодої через поріг і настанови їй від старих жінок, зустріч наречених у шлюбній кімнаті, вітання та побажання потомства. У 62 шлюбній пісні Катутла виділено лише один момент весільного торжества, коли з появою першої зірки (Веспера) наречена залишає святкову трапезу, а юнаки та діви влаштовують хоріві змагання: супроводжуючи наречену до нового помешкання, юнаки співають строфи, а діви – антистрофи. Оскільки цей обряд подибуємо лише в Катутла, його не відносять до римського побуту. Є припущення, що поет, керуючись грецькими оригіналами Каллімаха і Сапфо, описав традиції острова Лесбос [2, 242].

У Катутла з'являється якісно новий герой, поет прагне розкрити внутрішній світ людини і громадянина через її приватне життя, адже вважає людські почуття тонким і складним світом, вартим того, щоб про нього говорили. На відміну від традиційного літературного героя новизна героя Катутла є проявом заперечення звичайного, це не грецьке запозичення, а власне римський винахід [7, 196].

Поштовхом до однієї з визначних і нових тем, що прозвучала у Катутла, стало реальне кохання до Лесбії. До цього часу сфера людських почуттів не була в центрі уваги поетів. Як зазначалося вище, про інтимні стосунки, емоційні відчуття римляни писали неохоче, а сучасні твори були скоріше наслідуванням грецьких оригіналів, ніж власними поетичними проявами. Завдяки Катутлу римляни змогли пізнати всі тонкощі та перипетії закоханих людей, відчутти смак солодких поцілунків, жагу палкої пристрасті, муки від ревності й очікування наступної зустрічі, пройти увесь шлях від зародження почуттів до розірвання стосунків.

Нова тематика, яку започаткував Катутл у римській літературі, вимагала, звичайно, таких виражальних засобів, що могли передати світовідчуття поета, психологічний стан героя та водночас відтворити індивідуальний стиль, манеру, унікальний талант поета. Інновації Катутла торкнулися всіх мовних рівнів: фонетичного, морфологічного, лексичного, фразеологічного.

Такі фонетичні засоби, як синкопа, рекомпозиція, спрощення, сприяють архаїзації поезії. Алітерація, асонанс, анафора та епіфора завдяки звуковому оформленню надають поезіям Катутла музичності та стилістичного забарвлення, впливають на свідомість читача. Наявність граматичних явищ (вживання дуплетних флексій *-um/-orum*, особові займенники *ego, tu, nos, vos*, паралельні відмінкові форми) свідчить про відсутність встановлених норм латинської поетичної мови у I ст. до н. е.

На лексичному рівні спостерігається вживання грецизмів, вульгаризмів, демінутивів, неологізмів, що беруть активну участь у творенні поетичних образів. Зокрема, у поезіях Катутл вживає грецизми, що давно увійшли до словника латинської мови (напр.: *corolla* «віночок», *strepida* «сандаля», *focus* «прикраса», *soccus* «легке грецьке взуття», *mitra* «митра, тюрбан», *zona* «жіночий пояс», *mnemosynum* «подарунок», *symbalum* «кимвал», *tympanum* «тимпан», *charta* «папір, книга», *iambus* «ямб», *chorea* «хоровод», *chorus* «хор»), а також для позначення нових понять (напр.: *carpatinus* «виготовлений з невичиненої шкіри, сиром'ятий»; *catagraphus* «розмальований, пістрявий», *cinaedus* «розпусний», *lymphatus* «безумний», *rathicus* «розпусний»).

Вульгаризми змальовують реалії тогочасного римського суспільства, надають поезіям додаткової експресії та колориту, творять неперевершені поетичні образи. Їх присутність зумовлена тематикою творів, вони є повноправними художньо-поетичними засобами, що передають неприємності політичних епіграм, спрямованих проти Цезаря, Помпея, Мамурри та ін. У вживанні вульгаризмів В. Дюрант вбачає велич таланту поета, який «...без зусиль може переходити від слів кохання до розповіді про екскременти, від поцілунків до дупи... Катутл посилається у своїх виправданнях на те, що йому доводиться удобрювати свої рядки нечистотами, щоб утримати читача» [1, 74].

Демінутиви є одним із найулюбленіших лексичних засобів Катутла. Незважаючи на те, що велика кількість демінутивів часто є не вмотивованою й поет надуживає зменшувальними словами, ними він зобов'язаний кільком прекрасним віршам, хоча іноді саме «ними ж псує найтрагічніші моменти» [5, 372]. У поезіях були зафіксовані демінутиви-іменники (напр.: *flosculus* «квіточка», *auricula* «вушко», *aticulus* «дружок», *codicillus* «дощечка», *ripulus* «хлопчик», *puellula* «дівчинка», *zonula* «поясочок», *ripula* «дівчаточко») і демінутиви-прикметники (напр.: *turpiculus* «досить негарний», *misellus* «бідненький, нещасненький», *floridulus* «більш квітучий», *frigidulus* «холодненький», *albulus* «білесенький»).

Серед неологізмів, утворених з метою номінації нових понять, виділені прикметники (напр.: *falsiparens* «той, що має вигаданого батька»; *fluentisonus* «той, що звучить з шумом прибою»; *lasarpicifer* «той, що утворює лазерніцїї»; *multivolus* «той, що має багато бажань»), іменники (напр.: *erifuga* «раб, який втік від свого хазяїна»; *Nysigena* «народжений в Нусі»; *silvicultrix* «та, що живе у лісі, жителька лісів») та дієслова (напр.: *basiare* «цілувати багато разів»; *terefactare* «знову зігрівати»).

Фразеологічний рівень репрезентований авторськими сентенціями, що вказують на тонке відчуття мови поетом та його здатність до узагальнень. Їх складифіковано за тематикою, зокрема:

1) **сентенції про людські вад** (*Otium et reges prius beatas / perdidit urbes*. «Нищила лїнь і ранїше царів і засливі міста» (51. 15–16)*; *Suus cuique attribuites*

* Перша цифра у круглих дужках вказує на номер вірша Катутла, друга – на рядок.

est error; / sed non videmus manticae quod in tergo est.
«У кожної людини свій гришок, / тому не бачим за спи-
ною свій мішок» (22. 20–21);

2) *сентенції про моральний занепад суспільства*
(*o saeculum insapiens et infacetum!* «О вік брутальний і
вульгарний!» (43. 8); *Fecundam semen adulterio.* «Пло-
дюча зернами розпуста» (113. 4);

3) *сентенції про почуття* (*Vivamus, mea Lesbia,*
atque ametus. «Жити й кохати, Лесбіє, ми будемо з
тобою» (5. 1); *Odi et amo.* «І ненавиджу, і люблю» (85. 1).

Також фразеологізми Катулла відображають
міфологічні уявлення та вірування римлян, напри-
клад: *Hoc ut dixit, Amor sinistra ut ante / dextra sternuit*
approbationem. «Коли це сказав, сумний до цього **Амур**
у руку **чхнув** для схвалення» (гарна народна прикмета)
(45. 8–9); 3) *Non...hesterno collum poterit circumdare*
filo. «**Вчорашиною ниткою** не могла обмотати шию»
(за повір'ям, після одруження шия жінки ставала
повнішою) (64. 377) тощо.

Система виражальних засобів Катулла, що пред-
ставлена різними мовними рівнями, є досить різно-

манітною й сукупно збагачує систему латинської
поетичної мови, вказує на її потенціал у створенні
поетичних творів.

**Висновки та перспективи подальших дослі-
джень у цьому напрямі.** Поезія Катулла посідає
чільне місце в римській літературі. Для її аналізу прин-
ципово важливим було врахування вихідних даних
про епоху, коли творив поет, а огляд суспільно-полі-
тичних і культурно-філософських чинників сприяв
кращому розумінню індивідуального стилю Катулла.
Поезія відображає як індивідуально-авторські вподо-
бання, так і традиції, що склалися у римській літера-
турі у I ст. до н. е. Започаткована тематика, віршовані
розміри і жанри сприяли пошуку лінгво-стилістичних
засобів, що якнайточніше передають думки у поети-
чній формі. Одиниці мовних рівнів виконують у тексті
стилістичні функції, надають рис індивідуальності та
поетичності, збагачують літературну латинську мову.
Збірка поезій Катулла свідчить про унікальність та
неповторність таланту автора, що забезпечує поезіям
довговічне життя серед пам'яток світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюрант В. Цезарь и Христос [пер. с английского В. В. Федорина] / Вил Дюрант. – М. : КРОН–ПРЕСС, 1995. – 736 с.
2. Катулл. Стихотворения / [сост. А. Шарапова] – М. : Эксмо, 2006. – 288 с.
3. Лосев А. Ф. Античная литература : [учеб. для высшей школы] / А. Ф. Лосев. – М. : ЧеРо при участии издатель-
ства «Омега-Л», 2005. – 543 с.
4. Мегела І. П. «Люблю і ненавиджу» Катулла VS «Ars amatoria» Овідія / І. П. Мегела // *Studia Linguistica*. – К. :
ВПЦ «Київський університет», 2014. – Вип. 8. – С. 20–30.
5. Нажотт Е. История латинской литературы от ее начала до VI века нашей эры / Е. Нажотт. – М., 1914. – С. 360–374.
6. Тронский И. М. История античной литературы / И. М. Тронский. – М. : URSS : КомКнига, 2005. – 463 с.
7. Шталь И. В. Пoesия Гая Валерия Катулла / И. В. Шталь. – М., 1977. – 263 с.
8. Holzberg N. Catull. Der Dichter und sein erotisches Werk / Niklas Holzberg. – München : CH Beck Verlag, 2002. – 228 s.
9. Hurka F. Die Cinnama in Pontanos erstem Buch der Amores und Catulls Lesbia // T. Baier. Pontano und Catull. Gunter
Narr Verlag, Tübingen, 2003. – P. 149–160.
10. Skinner M. B. A Companion to Catullus / M. B. Skinner. – John Wiley & Sons, 2010. – 616 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

C. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo
clarendoniano. – New York : Oxford University Press 1958. – 113 s.